

„Między Wschodem a Zachodem. Od Damaszku do Andaluzji – pieniądz islamski w wiekach średnich”.

„Widziałem w Buḥārze dirhemy różnych rodzajów, wśród nich dirhemy zwane al-ḡiṭrīfīja. Są one z miedzi czerwonej, mosiądzu i miedzi żółtej, przyjmowane na ilość, bez wagi – sto za jednego srebrnego dirhema”

Ibn Faḍlān, „Kitāb”

Okres wczesnego średniowiecza w Europie charakteryzuje się wzmożonymi kontaktami handlowymi ze światem Islamu. Widowym wykładnikiem kontaktów handlowych Europy Wschodniej, Środkowej i Północnej ze Wschodem są m.in. liczne skarby zawierające monety arabskie tj. dirhamy oraz ozdoby srebrne, również pełniące funkcję środka wymiany. Eksport srebra arabskiego na tereny wschodnioeuropejskie przypadający na wieki VIII – X liczony jest w milionach dirhamów. Monety arabskie na ziemiach polskich pojawiają się już w 1. połowie IX wieku, kiedy to za pośrednictwem kupców z kraju Wikingów docierają pierwsze ich importy.

Napływ tak ogromnej ilości kruszcu spowodował znaczne upieniężnienie terenów Europy Wschodniej, Środkowej i Północnej, a w niektórych przypadkach stał się on bazą materiałową dla rozpoczęcia rodzimej produkcji monet. Monety arabskie odcisnęły swój wpływ także na ikonografię monet europejskich, wśród których znajdujemy egzemplarze wyraźnie je naśladujące lub wręcz kopiujące.

Wystawa ma na celu przybliżenie mennictwa różnorodnych dynastii islamskich Bliskiego i Środkowego Wschodu, Północnej Afryki i Hiszpanii w wiekach średnich od zjednoczenia imperium arabskiego przez Umajjadów (661–750), poprzez panowanie dynastii ‘Abbāsydów, jej burzliwych dziejów, politycznej i wojskowej dominacji, aż do najazdu Mongołów w 1258 roku.

„Pomiędzy imperiami – narodziny mennictwa arabskiego”.

Wczesnośredniowieczna moneta muzułmańska – *as-sikka al-islamiyya* – nazywana również kuficką, była monetą wyłącznie epigraficzną. Powstała w wyniku reformy monetarnej przeprowadzonej przez kalifę umajjadzkiego ‘Abd al-Malika ibn Marwāna (685–705) pod koniec VII w., zastąpiła będące w obiegu na obszarze kalifatu arabskiego dwujęzyczne monety arabsko-bizantyńskie z postacią cesarza oraz arabsko-sasanidzkie, przedstawiające na awersie władcę perskiego. Zamiast przedstawień postaci na monetach pojawiły się napisy arabskie o treści religijnej – wersety sur z Koranu oraz dane o emisji, czyli nazwa monety, data i miejsce jej wybicia. W obiegu znalazły się trzy rodzaje monet: złoty dinar, srebrny dirham i miedziany fels, które stały się wzorem na następne 500 lat.

Inskrypcje wypełniające awers i rewers monety przez pierwsze sześć i pół wieku odzwierciedlają hierarchię władzy w tym czasie, dostarczają informacji na temat politycznych poglądów władców, którzy wybijali swoje monety. Podstawowym środkiem wyrazu w

mennictwie muzułmańskim aż do XII wieku było prostokątne pismo kufi. Pod koniec IX wieku pismo na monetach stało się bardziej ozdobne, obok napisów pojawiły się kwiatowe ornamenty, od wieku X okazjonalnie używano kursywnego pisma nashi, charakteryzującego się m. in. kwiatową arabeską przy zakończeniach liter.

„Abbasydzi i złoty wiek islamu. Katastrofa ze Wschodu”.

Wprowadzony przez Umajjadów z Damaszku (661–750) system monetarny kontynuowany był przez kalifów z dynastii ‘Abbāsydów (750–1258), ze stolicą w Madīnat as-Salām (Bagdad). Za rządów pierwszych władców tej dynastii granice państwa abbasydzkiego sięgały od Indii na wschodzie, po Ocean Atlantycki na zachodzie, stanowiąc tygiel kultur i narodów. Panowanie Harūna ar-Rašīda (786 – 809) i jego syna, al-Ma’mūna (813 – 833), określane jest jako Złota Epoka w dziejach islamu.

„Marionetkowy” kalif i niezależne dynastie perskie i tureckie.

1. połowa IX przyniosła zapowiedź rozpadu imperium abbasydzkiego. Zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie państwa arabskiego do władzy doszły samodzielne dynastie, nominalnie poddani kalifa abbasydzkiego, a w rzeczywistości w pełni niezależni od Bagdadu emirowie.

Wschodnia część imperium – Iran i Azja Środkowa, Afganistan w wiekach X – XII to m. in. rządy dynastii pochodzenia perskiego: Samanidów (819–1005) i Buwajhidów (932–1062) oraz tureckiego: Ghaznawidów (977–1186) i Turków Seldżuków (1055–1194).

W 945 roku kontrolę nad Bagdadem przejęli Buwajhidzi, a w 1055 roku Turcy Seldżuci. Kalif stracił swoje znaczenie jako przywódca polityczny i występował jedynie jako autorytet duchowy. ‘Abbāsydów udało się odzyskać samodzielność dopiero pod koniec XII i na początku XIII wieku, wkrótce jednak ostateczny kres dynastii położyli Mongołowie zdobywając w 1258 roku Bagdad.

Wiek XI i XII to również okres wypraw krzyżowych, w których spektakularne zwycięstwa odniosła dynastia Zengidów z Mosulu. W odpieraniu ataków krzyżowców wsławiły się oddziały dowodzone przez Salah ad-Dina z dynastii Ajjubidów, znanego na Zachodzie jako Saladyn. W 1171 roku zdetronizował on kalifa fatymidzkiego i ogłosił się niezależnym władcą, który w 1187 roku odbił Jerozolimę z rąk krzyżowców.

„Europa i Północna Afryka we władaniu arabskim”.

W 711 roku armia muzułmańska dotarła do Półwyspu Iberyjskiego i dokonała podboju Hiszpanii. Kiedy w 749 roku nastąpił gwałtowny koniec kalifatu umajjadzkiego, jeden z książąt umajjadzkich Abd ar-Rahman I uciekł przed prześladowaniami abbasydzkimi i w Kordobie założył stolicę nowego emiratu umajjadzkiego. Dwa wieki później, w 929 roku Abd ar-Rahman III (912–961) przyjął tytuł *władcy wiernych*, tworząc na podległych sobie terenach kalifat umajjadzki (929–1031).

Zachodnie terytorium kalifatu abbasydzkiego uległo destabilizacji już niecały wiek po dojściu ʿAbbāsydów do władzy. W IX wieku dynastie Północnej Afryki wypowiedziały posłuszeństwo kalifowi z Bagdadu. W roku 827 Aghlabidzi z Afryki Północnej dokonali podboju Sycylii i wprowadzili do obiegu nową złotą monetę – *tari*, o wartości jednej czwartej dinara, którego bicie kontynuowali kolejni rządzący Sycylią. Fatymidzi z Tunezji, główni rywale Abbāsydów, utworzyli w 909 roku w Afryce Północnej kalifat, w 969 roku podbili Egipt obalając abbasydzkich władców i założyli nową stolicę al-Qahira (Kair), następnie zajęli Syrię i uzyskali kontrolę nad Mekką i Medyną. Nie oparła im się również Sycylia. Podstawową jednostką monetarną w basenie Morza Śródziemnego, stał się quarter-dinar (ćwierć dinara) wybijany na Sycylii, który był w obiegu m. in. w Italii. W latach 1052 – 1091 Sycylię opanowali Normanowie, ich władcy zasiadający na tronie w Palermo Roger II (1130–1154) i Fryderyk II (1197–1250) czerpali z arabskiej spuścizny, przyjmując ją od samych Arabów.

„Wczesnośredniowieczna moneta arabska na ziemiach polskich”

Świadectwem handlu poszczególnych prowincji arabskich z ziemiami polskimi są liczne depozyty wczesnośredniowiecznych monet arabskich. Największy jego rozkwit przypada na początek X wieku, kiedy to do władzy dochodzi dynastia Sāmānidów, panująca w Azji Środkowej. Przeważająca część dirhamów znalezionych na terenie Polski pochodzi z trzech prowincji kalifatu abbasydzkiego: aš-Šāš, as-Sughd i Iraku. Na monetach kufickich znalezionych w Polsce figuruje około 80 mennic, wśród których dominują emisje z Wāsit, Samarqand i aš-Šāš. Do najciekawszych depozytów z ziem polskich zawierających monety arabskie należą m. in. skarby z Dzierznicy, Klukowicz, Czechowa, Drohiczyzna i znaleziska z Janowa Pomorskiego (Truso), zawierające obok dirhamów również odważniki z naśladowczymi napisami arabskimi.